

PSYCHOLÓGIA PROSOCIÁLNEJ VÝCHOVY V MEDZIPREDMETOVÝCH VZŤAHOCH

Ján Grác

Je známe, že na Slovensku sa etická výchova realizuje prostredníctvom koncepcie prosociálnej výchovy. O čo tu ide? Ako tento pojem vznikol? Kto je jeho pôvodcom? To sú otázky, na ktoré sa pokúsime už v úvode aspoň stručne reagovať.

Nie je tajomstvom, že v minulosti sa psychológovia zameriavali predovšetkým na rozličné problémové prejavy sociálneho správania žiaka. V rámci neho sa do popredia ich analýz dostávali aj prejavy asociálneho, ba i antisociálneho správania. Približne od druhej polovice minulého storočia sa predmet psychologických bádání zameril na protiklad anti-sociálneho správania. Stalo sa ním prosociálne správanie. Pojem sa dostal do popredia záujmu behaviorizmu, kognitivismu a tiež humanisticky orientovanej psychológie (Kollárik, T. 1992). Podľa J. Reykovského (1979) ide tu o správanie, ktoré je síce zamerané na uspokojovanie vlastných potrieb, ale usiluje o rovnováhu vlastných a cudzích záujmov, a preto upúšťa od správania, ktoré by bolo sebecky výhodné pre jedného a nevýhodné pre druhého. Možno povedať aj tak, že prosociálne správanie, ako opak hostilného (nepriateľského) správania, nielenže berie do úvahy potreby druhej osoby, ale sa aj usiluje vlastným konaním situáciu druhej osoby zlepšiť (Křivohlavý, J., 1980).

Všeobecná žiaducnosť prosociálneho správania spôsobila, že vzniklo úsilie o jeho transplantovanie aj do existujúcich výchovných systémov. Jedným výrazom takéhoto úsilia vo svete je publikácia španielskeho autora Roberto Roche Olivara (1990) *Psichologia y Education de la Prosocialidad*. Jej obsah bol základom pre realizovanie etickej výchovy na základných a stredných školách. Vychádzalo z toho, že „výchova k prosociálnosti je nevyhnutný základ etickej výchovy“ (Lencz, L., 1992, s. 10). Po uplynutí viac ako desať rokov realizovania prosociálnej výchovy vzniká otázka, aké sú možnosti a obmedzenia aplikovania prosociality na výchovu vôbec a etickú výchovu zvlášť. Odpoveď na otázku si vyžaduje analyzovanie problematiky v širších súvislostiach.

Pre pedagogiku a psychológiu, ako vedy o človeku, je príznačné, že sú si vždy interdisciplinárne veľmi blízke. Pedagogika tým, že poskytovala psychológii mnohé riešiteľské podnety, psychológia zasa tým, že svojimi, neraz prekvapujúcimi zisteniami, priamo provokovala pedagogickú obec k ich uplatneniu. Aplikovanie psychológie malo a má roz-

ličné podoby; v spojitosti s našou tematikou zmienime sa aspoň o troch najcharakteristickejších.

K prvým a vari k najvšeobecnejším patrí *stimulovanie* v zmysle povzbudzovania alebo podnecovania výchovno-vzdelávacieho procesu najnovšími psychologickými poznatkami v záujme jeho optimalizovania. Napríklad pod vplyvom pozoruhodných výsledkov *psychoterapeutického* pôsobenia klinických psychológov v druhej polovici 20. storočia vznikli v pedagogickej teórii i v praxi snahy o oživenie tradičných výchovných postupov niektorými stimulmi zo psychoterapeutickej praxe. Výrazom takéhoto úsilia je napr. monografia Stanislava Gorského *Psychoterapia w Wychowaniu* (Warszawa, 1986). Autor ju, podobne ako R.R. Olivar (1990), adresoval nielen vychovávateľom a učiteľom, ale aj rodičom.

Iným príkladom je známy akronym KEMSAK. Jeho autor, Miron Zelina (1994), sa usiluje o novú humanistickú výchovu postmoderného človeka na základe najnovších psychologických poznatkov o takých pojmoch, ako je kognitivizácia, emocionalizácia, motivácia, socializácia a kreativizácia. Je známe, že niektoré tieto psychologické pojmy nachádzame aj v diele R.R. Olivara (1990).

Azda aj pod vplyvom hnutia za *pozitívne myslenie*, ktorým je charakterizovaná naša postmoderna, sa dostali do záujmu širokej pedagogickej obce (a nielen jej) aj také prínosy sociálnej psychológie, ktoré súvisia s pozitívnym myslením. Pravdaže na prvom mieste sú to pojmy o prosociálnom správaní a prosociálnej komunikácii ktoré boli nezávisle od R.R. Olivara rozvíjané v prácach viacerých sociálnych psychológov, napr. Reykovského, J. (1979), Křivohlavého, J. (1980), Kollárika, T. (1993) a ďalších.

Druhý – výraznejší spôsob aplikovania najnovších psychologických poznatkov spočíva v ich *modifikovaní*, čiže v úprave do špecifického učebného predmetu. Výrazom takéhoto úsilia je napr. projekt výchovy k prosociálnosti od R.R. Olivara z Nezávislej univerzity v Barcelone, ktorý o.i. nadväzuje na projekt Child Development program (Soloman, D.- Watson, D. – Battistich, V.). Olivarov projekt bol založený na výskume cca 300 žiakov a jeho výsledkom bolo koncipovanie konkrétneho školského programu výchovy k prosociálnosti. Na katalánskych školách venovali tomuto programu 1 – 2 hod. týždenne. Program zahŕňal rozličné vekové skupiny, počnúc materskou a končiac strednou školou. Časovo zaberá dva školské roky (p. Lencz, L., 1992, s. 5-10).

Analogický príklad v našich podmienkach predstavoval projekt českých psychológov, V. Hrabala ml., F. Mana a I. Pavelkovej (1989), o aplikácii psychologických poznatkov z tréningov výkonovej motivácie do vyučovacích hodín. Zatiaľ čo sa projekt pôvodne

realizoval iba pod vedením poradenských psychológov v špecifických situáciách, a trval iba niekoľko týždňov pri počte 7-10 klientov, jeho aplikovaním na vyučovaciu hodinu vznikol výchovný program, ktorý sa realizoval pod vedením učiteľa príslušného učebného predmetu, pričom jeho účastníkmi boli žiaci celej triedy a trval 1-2 školské roky. Uvedení autori v úvode svojej monografie konštatovali, že vo výkonovo-motivačnom výcviku zaostávame za zahraničím, najmä USA, temer 15 rokov.

Tretí charakteristický spôsob aplikácie najnovších poznatkov do výchovno-vzdelávacieho procesu sa deje *transformovaním* obsahu niektorého pôvodného učebného predmetu. O čo ide? Ak pod transformáciou rozumieme priradenie prvkov jedného súboru ku množine prvkov druhého súboru, potom to znamená, že určitý súbor poznatkov z jedného predmetu sa priradí do súboru poznatkov iného predmetu tak, že v dôsledku toho dochádza ku koncepcnej zmene obsahu pôvodného predmetu. Tak napr., v spojitosti s aktuálnou potrebou rozvíjania etickej výchovy, sa k pôvodnému súboru poznatkov v predmete náboženská výchova, priradil súbor poznatkov morálnej teológie. Keďže ide o aplikovanie najnovších psychologických poznatkov, azda vhodnejším príkladom transformácie v našom prípade je priradenie psychologických poznatkov o prosociálnej výchove do pôvodne filozoficky chápaného predmetu etická výchova.

Podnetom pre takúto transformáciu bol preklad už spomínanej monografie R.R. Olivara (1992) Psychológia prosociálnej výchovy, ktorý bol publikovaný, ako sme úvodom uviedli, pod názvom Etická výchova. Keďže prosociálna výchova a etická výchova nie sú synonymické pojmy, došlo pri preklade k vážnemu pojmovému sklzu. Pre objasnenie k podobnému sklzu by došlo, keby preklady spomínaných psychologických monografií (Gorského, Zelinu, Hrabala et. al.) vyšli pod názvom etická výchova len preto, že každá z nich nejako súvisí s týmto pojmom.

Jedna vec je však preklad nejakého diela, a druhá jeho akceptovanie školskými orgánmi. Oficiálne transformácia predmetu etická výchova sa u nás realizovala až potom, keď býv. Ministerstvo školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky dňa 25. 2. 1992 pod č. 902/1992-21 odporučilo preklad Olivarovej knihy, ako učebný text pre vyučovanie predmetu etická výchova na základných a stredných školách. Keďže už vieme, že prosociálnosť nie je vždy to isté čo mravnosť (niekedy prosociálne prejavy môžu byť aj nemravné alebo aspoň morálne neutrálne), začal sa u nás realizovať psychologicky chápaný predmet etiky bez jeho pôvodnej filozofickej koncepcie.

Pravdaže, uvedený fakt nezostal bez odozvy niektorých autorov, napr. Zelinu (1992), Gluchmana (1999), Sukubu (1999). Ich námietky spravidla vyústovali do otázky,

či prostredníctvom psychologických poznatkov, napr. o empatii, asertivite alebo spôsoboch komunikácie uľahčujúcej vzájomný kontakt medzi ľuďmi, možno realizovať etickú výchovu. V našom prípade sme k analýze tejto problematiky pristúpili na základe dvoch dlhodobých výskumných projektov VEGA MŠ SR (č. 1/5238/98 a č. 1/9196/02). Prvý prebiehal v rokoch 1998 až 2000 a druhý v rokoch 2002 až 2004.

Pokiaľ ide o naše teoretické analýzy (Grác, 1999 až 2002), vychádzali sme zasa z faktu, že ak etiku chápeme ako teóriu morálky a morálku ako súhrn noriem regulujúcich správanie človeka, potom z toho vyplýva, že učebný predmet etická výchova nemožno konštituovať bez noriem morálnosti. Teda tam, kde výchova nevychádza z morálnych noriem, nejde o predmet etická výchova, ale iba o nejaký variant prosociálnej výchovy. Totiž iba samotné prosociálne správanie nie je, na rozdiel od správania regulovaného normami morálnosti, relevantným ukazovateľom etického správania.

V spojitosti s našimi empirickými zisteniami, ktoré vyplývajú z výskumu úrovne etického myslenia adolescentov, pôvodne vykonané kvantitatívne (Grác 2003), a neskoršie i kvalitatívne (Grác 2004 – v tlači) analýzy prinášajú nie celkom uspokojivé výsledky. Medzi najzávažnejšie nedostatky patrí: zamieňanie mimomorálnych noriem s normami morálnosti, podceňovanie prežívania normy morálnosti pred prejavovým správaním, posudzovanie izolovaného prejavu bez ohľadu na jeho mravné prežívanie, absolutizovanie kladného alebo záporného dôsledku (konzekventu) pred uplatnenými morálnymi regulátormi, nerozhodnosť pri posudzovaní správania z hľadiska dvoch alebo viacerých súčasne sa vylučujúcich noriem morálnosti a pod. Zhrňujúc výsledky ukazujú, že naši maturanti, teda tí, ktorí už absolvovali predmet etická výchova na ZŠ a SŠ, nie sú náležito teoreticky pripravení k tomu, aby prenikli do podstaty morálneho javu a v dôsledku toho nie sú ani spôsobilí správne hodnotiť mravné alebo nemravné správanie človeka.

Zistené nedostatky teda upozorňujú na potrebu zmeny existujúcej koncepcie etická výchova. Pravda, i psychologické techniky prosociálnej výchovy majú svoje miesto v realizovaní etickej výchovy, ale len ako didakticky zaujímavé a osviežujúce metodické postupy, teda nie ako kompenzácia alebo alternatíva etiky.

Nelichotivý je aj súčasný stav, keď v mene alebo záujme etickej výchovy sa alternuje medzi učebnými predmetmi, ktoré svojou koncepciou nie sú tým, za čo sa, z hľadiska etiky, pokladajú. Totiž ani náboženská výchova nie je predmetom etiky, aj keď je do nej zakomponovaný aspekt morálnej teológie. Vari najmarkantnejšie na túto skutočnosť poukazujú skúsenosti z Gymnázia sv. Cyrila a Metoda v Nitre, ktoré vychádzajú z poznania, že popri predmete náboženská výchova môže existovať rovnako povinný predmet kresťan-

ská etika. Práve na tejto škole viac ako desaťročné skúsenosti ukázali, že náboženstvo a etiku nemožno stavať proti sebe ako alternatívu (p. Žák, K. Barátová, H. 2002).

Načrtnuté teoretické i praktické problémy s realizovaním etickej výchovy nie sú však príznačné len pre Slovensko, ale sú a stávajú sa, najmä v postmoderne, viac alebo menej problémami všetkých európskych krajín. Zrejme na ich riešenie sú vari najmenej pripravené transformujúce sa krajiny. Za všetky je azda najvýstižnejšie konštatovanie českého autora P. Vaceka (2002, s. 63). „Ak máme odpovedať na otázku, týkajúcu sa posudzovania mravnej výchovy v súčasnej škole, potom odpoveď znie: nie je takmer čo posudzovať.“

Napriek uvedenému nelichotivému konštatovaniu nemožno rezignovať a upadať do skepsy. Predovšetkým treba mať úctu k tomu, čo sa už vykonalo, t.z. rešpektovať prácu mnohých teoretikov, ale najmä tisícok učiteľov, ktorí za podmienok existujúcich predsudkov, ba i podceňovania etiky, prinášali na vyučovacích hodinách svoj osobný tvorivý príspevok a vklad v záujme rozvoja tohoto predmetu. Vďaka tomuto všetkému možno konštatovať, že pre výchovu vôbec, teda výchovu v širšom zmysle slova, je lepšie, keď sa etická výchova aj pri spomenutých nedostatkoch uskutočňovala, ako keby sa vôbec nebola realizovala. Práve angažovanosť a entuziazmus teoretikov a praktikov v tejto oblasti sú predpokladom, že etická výchova na našich školách bude postupne progredovať, najmä keď koncepcia tohoto predmetu bude v zhode s jeho názvom.

Literatúra

[1] GLUCHMAN, V: Ku koncepcii predmetu etická výchova. In: *Pedagogická revue* 1999, č. 3, s. 266-272.

[2] GOGOVÁ, A. – KROČKOVÁ, Š.: Príprava učiteľa na vyučovanie etickej výchovy na ZŠ a SŠ. In: *Etika a etická výchova v školách*. Trnava : Pedagogická fakulta TU, 2002.

[3] GRÁC, J.: Psychologické špecifikum predmetu noriem morálnosti a modely jeho skúmania. In: *Psychická regulácia a edukácia mravného správania*. Trnava : APT 3, Fakulta humanistiky TU, 1999.

[4] GRÁC, J.: Psychologické prístupy k etickému hodnoteniu. In: *Psychická regulácia mravného konania a niektoré výsledky jej analýz*. Trnava : APT 4, Fakulta humanistiky TU, 2000.

[5] GRÁC, J.: Niektoré charakteristické problémy hodnotenia mravnosti v psychologických konfrontáciách. In: *Človek v centre psychologického skúmania a starostlivosti*. Trnava : APT 5, Fakulta humanistiky TU, 2001.

- [6] GRÁC, J.: Osobitosti morálky v internormatívnych súvislostiach a možnosti výchovy. In: *Pedagogická revue* 2001, č. 4, s. 363-373.
- [7] GRÁC, J.: Metodologické východiská k výskumu správnosti mravného hodnotenia etických príbehov. In: *Autoregulácia normami morálnosti v pripravovaných psychologických výskumoch*. Trnava : APT 6, Fakulta humanistiky TU, 2002.
- [8] GRÁC, J.: Etické uvažovanie maturantov v psychologicko-empirických analýzach. In: *Autoregulácia normami morálnosti v realizovaných psychologických výskumoch*. Trnava : APT 7, Fakulta humanistiky TU, 2003.
- [9] GRÁC, J.: Úroveň etického uvažovania adolescentov. In: *Acta Psychologica Tyrnaviensia* 8-2004. Trnava : FF TU, 2004.
- [10] GÓRSKI, S.: *Psychoterapia w wychowaniu*. Warszawa, instytut wydawniczy związków Zawodowych, 1986.
- [11] HARRÉ, R.- SECORD, P.F: *The Explanation of Social Behaviour*. Oxford : Basil Blackwell, 1972.
- [12] HRABAL, V. – MAN, F. – PAVELKOVÁ, I.: *Psychologické otázky motivace ve škole*. Praha : SPN, 1984.
- [13] KLČOVANSKÁ, E.: Normy morálnosti a mravné správanie. In: *Autoregulácia normami morálnosti v realizovaných psychologických výskumoch I*. Trnava : APT 7, Fakulta humanistiky TU 2003.
- [14] KRÍŽOVÁ, O.: Aktuálne problémy vo vyučovaní predmetu etická výchova na školách. In: *Etika a etická výchova v školách*. Trnava : Pedagogická fakulta TU, 2002.
- [15] KOLLÁRIK, T.: *Sociálna psychológia*. Bratislava : SPN, 1992.
- [16] KŘIVOHLAVÝ, J.: Prosociální chování v dyádach. *Československá psychologie* 1980, č.1, s. 73-85.
- [17] LENCZ, L.: Úvod. In: R.R. OLOVAR: *Etická výchova*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1992.
- [18] MRÁZ, M.: Biblické inšpirácie etiky – Teologická štruktúra Dekalógu. In: *Autoregulácia normami morálnosti v realizovaných psychologických výskumoch I*. Trnava : APT 7, Fakulta humanistiky TU, 2003.
- [19] OLIVAR, R.R.: *Psichologia y Education de la Prosocialidad*. Barcelona, 1990.
- [19] OLIVAR, R.R.: *Etická výchova*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1992.
- [20] REYKOWSKI, J.: *Motywacja postawy prospoteczne a osobowosci*. Warszawa, 1979.
- [21] SUKUBA, D.: *Psychológia prosociálnej výchovy na Slovensku ako učebný predmet etická výchova*. *Pedagogická revue* 1999, č. 3, s. 274-275.

[22] VACEK, P.: Od psychologie morálky k projektům etické výchovy. In: *Etika a etická výchova v školách*. Trnava : Pedagogická fakulta TU, 2002, s. 63-75.

[23] WATSON, J.B.: *Psychology from the standpoint of a behaviorist*. Philadelphia : Lippincott, 1919.

[24] ZELINA, M.: Etická výchova alebo psychológia prosociálnej výchovy? *Smena na nedeľu*, 21.8. 1992.

[25] ZELINA, M.: *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava : IRIS, 1994.

[26] ŽÁK, K. – BARÁTOVÁ, H.: Desať rokov kresťanskej etiky na gymnáziu. In: *Etika a etická výchova v školách*. Trnava : Pedagogická fakulta TU 2002, s. 181-186.

---

prof. PhDr. Ján Grác, DrSc.
Filozofická fakulta TU
Hornopotočná 23
918 43 Trnava